

Orta ve Yeni Çağ Kürt Devlet ve Beylikleri Medreselerinin Kürt Dili ve Edebiyatına Katkısı

Dr. Öğr. Gör. Nevzat EMİNOĞLU

Muş Alparslan Üniversitesi- Fen Edebiyat Fakültesi- Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümü/Türkiye

ÖZET:

Miladi yedinci yüzyılda İslam dininin ortaya çıkışında Kürtler ve coğrafyaları Pers ve Bizans İmparatorlukları arasında sıkışmış ve bir çekişme alanı durumdaydı. Kürtlerin 7. yüzyılın ortalarından başlayarak İslam dinini kabul etmeleri ile köklü bir toplumsal değişim ve dinamizm yaşamaya başladılar. Bu yeni inanç ve dinin kaynaklık ettiği enerji ve toplumsal hareketlilik ve değişim sayesinde Kürtler daha önce çoğunlukla edilgen, durgun ve pasif konumda bulundukları Hristiyan komşuları olan Rum, Süryani ve Ermenilere karşı genel anlamda etken ve aktif konuma geçtiler. Bu değişimin getirdiği yeni ruh ve aktivite Kürt toplumunda siyasal, ekonomi, yönetsel, ilmi, edebi, vs. birçok yönden atılım getirdi. Böylece Kürt nüfusu ve nüfuzu bulundukları coğrafyada artış gösterdi. Kürtler bulundukları coğrafyanın da dışında etkili olmaya başladılar. Kürtler, kendi toprakları dışındaki yerlerde krallıklar ve prenslikler şeklinde iktidara geldiler. Öyle ki Kürtler Müslüman olduktan kısa bir süre sonra aynı asır içinde üç ayrı devlet kurdular. Şeddadî, Hasanveyhi ve Hamdani adları ile kurdukları bu siyasal hakimiyetle Kürtler Batı İran'dan Kafkasya'ya kadar etkili olmaya başladılar. Batı İran toprakları ve daha sonra da bereketli hilal denilen Mezopotamya coğrafyası böylece birkaç bağımsız Kürt hanedanlığının hükümlerlik bölgesi haline gelmişti. İslam'ın merkezi topraklarının siyasal tarihinde 10 ile 12'nci yüzyıl arasındaki dönem, İslam'ın Kürt yüzyılları olarak adlandırılmayı hak eder. Zira İslam'ın merkezi topraklarını Bizanslılara, Ruslara ve son olarak da Haçlılara karşı koruyanlar Kürtlerdi. Söz konusu bu Kürt yönetimleri tarafından büyük ve geniş bir imar ve inşaa faaliyeti başlatıldı. Kürtlerde yönetim, bürokrasi, şehircilik, ticaret, askerlik, ilim, edebiyat gibi birçok alanda gelişme ve deneyimler elde edildi. Kürt yönetimleri bu dönemde Kürdistan coğrafyasında çok sayıda camii, çeşme, köprü, kale, gözlemevi, han, hamam, medrese ve hastane inşa ettiler. Kürtlerin İslam dinini benimsemesi ile başlayan bu ilk Kürt otoriteleri döneminde kurulan ve Kürt toplumunda yaygınlık kazanan medreseler yeni dinin ve bu dine bağlı olarak gelişip yaygınlaşan İslam medeniyetinin teorik öğretisinin üretim mekanları olarak önemli roller üstlendiler. Bunun yanı sıra bu eğitim kurumları Kürtçede standart bir yazı dilinin oluşumunda ve Kürt edebiyatının gelişiminde önemli işlevler yerine getirdiler. Kürt otoriteleri tarafından kurulan, Kürt medreseleri olarak literature geçen ve temel eğitim kurumları olarak işlev gören bu medreseler Kürtlerde siyasal, ilmi ve edebi gelişim ve atılımın temel dayanaklarından biri olmuştur. Ortaçağ boyunca Kürt toplumu için temel eğitim kurumu işlevi gören medreseler, Kürtlerde siyasal iktidarı temin eden, inançsal, kültürel ve dilsel birliği sağlayan dinamiklerin başında gelir. Bu eğitim kurumlarının dayandığı öğreti,

Kürtlerde ortak dini bir kimlik olarak Sünni İslam anlayışı içinde Eş'ari ve Şafii mezhepleri paydasında birleştirici bir rol üstlendi. Bu çalışmadaki amacımız, orta ve yeniçağda kurulan Kürt devlet ve beyliklerinde inşa edilen ve yaygınlaşan medreselerin Kürt dili ve edebiyatına katkısını araştırmaktır. Bu bağlamda çalışmamızda Kürt medreselerinin ortaya çıkış serüveni, medreselerin geçirdiği aşamalar ve dönemleri, medreselerin Kürt dili ve edebiyatına etki yönleri ve katkı şekilleri ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Bu konu Kürt tarih, kimlik ve dili açısından oldukça önemli olduğu halde yeterince ve hak ettiği oranda araştırılmamıştır. Bu durum çalışmamızı daha da önemli kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *İslamiyet, Kürt Devletleri, Medreseler, Kürtçe, Kürt Edebiyatı*

1. Giriş

Erken İslami dönemde halkının genelinin İslam'la tanışması sonucu Arabistan, Yukarı Mezopotamya, Kürdistan, İran ve Anadolu coğrafyaları medrese kurumunun oluşum ve gelişim alanları haline geldi.¹ Farklı Müslüman coğrafyalarda faaliyete başlayan bu eğitim kurumları, yeni dinin ve bu dine bağlı olarak gelişip yaygınlaşan İslam medeniyetinin teorik öğretisinin üretim mekanları olarak önemli roller üstlendiler.²

Medreseler, İslam dininin Hz. Muhammed öncülüğünde Ortadoğu coğrafyasında ortaya çıkması ile kurulan ve klasik dönem boyunca Müslüman toplumlar içinde temel eğitim kurumu olarak faaliyet gösterip yaygınlaşan eğitim kurumlarıdır. Asr-ı saadetin ilk yıllarında Medine'de kurulan ilk eğitim kurumu olan Suffe yapılanmasından doğan bu müesseseler yeni dinin ilim ve okumaya verdiği özel önem sonucu Müslüman olan toplumlar içinde hızla yayıldı. Böylece Ortadoğu coğrafyası yeni bir medeniyetin kaynağı konumuna geldi.³ Müslüman olan her bir millet ve topluluk kendi realitelerine göre kendi eğitim kurumlarını oluşturdular ve böylece bu kültürden yararlanma yoluna gittiler.⁴ Yukarı Mezopotamya'nın yerli bir kavmi olarak Kürtler ve coğrafyaları da bu kurumların oluşum ve gelişim alanları haline geldi. Kürt medreseleri olarak literatüre geçen bu eğitim kurumları Kürtlerin sosyal, edebi ve dini hayatları üzerinde oldukça önemli etkide bulundu.⁵

Kürtlerin İslam dininin kabul etmeleri ile beraber, kendi coğrafyalarında vücut bulan ve temel eğitim kurumları olarak önemli roller üstlenen medreseler, Kürtlerin siyasal, ilmi ve edebi gelişimlerinin ve atılımlarının temel dayanaklarından biri olmuştur. Ortaçağ boyunca Kürt toplumu için çok yönlü bir eğitim işlevi gören bu kurumlar, Kürtlerde inançsal ve kültürel birliği sağlayan ve buna bağlı olarak siyasal iktidarı temin eden, dinamiklerin başında gelir.

Bizler bu çalışmamızda orta ve yeniçağda kurulan Kürt devlet ve beylikleri döneminde inşa edilen ve yaygınlaşan medreselerin Kürt dili ve edebiyatına katkısını ortaya koymaya çalışacağız. Bu bağlamda Kürt medreselerinin ortaya çıkış serüveni, medreselerin geçirdiği aşamalar ve dönemleri, medreselerin Kürt dili ve edebiyatına katkısı incelenecektir. Medreselerin Kürt tarih, kimlik ve dili açısından oldukça önemli rolleri ve işlevleri olduğu halde bu konu yeterince ve hak ettiği oranda araştırılmamıştır. Bu durum çalışmamızın önemini daha da artırmaktadır.

2. Orta ve Yeni Çağ Kürt Devlet ve Beyliklerinde Kültür ve Medeniyet

Yedinci yüzyılda İslam'ın ortaya çıkmasından sonra Kürtler, kendi toprakları dışındaki yerlerde krallıklar ve prenslikler şeklinde iktidara geldiler. Bu yeni inanç ve dinin kaynaklık ettiği enerji, toplumsal hareketlilik ve değişim sayesinde Kürtler daha önce çoğunlukla edilgen, durgun ve pasif konumda bulundukları Hristiyan komşuları olan Rum, Süryani ve Ermenilere karşı genel anlamda etken ve aktif konuma geçtiler. Bu değişimin getirdiği yeni ruh ve aktivite Kürt toplumunda siyasal, ekonomi, yönetsel, ilmi, edebi, vs. birçok yönden atılım getirdi. Böylece Kürt nüfusu ve nüfuzu bulundukları coğrafyada artış gösterdi. Batı İran toprakları ve daha sonra da bereketli hilal (Mezopotamya) neredeyse birkaç bağımsız Kürt hanedanlığının hükümlerlik bölgesi haline gelmişti. İslam'ın merkezi topraklarının siyasal tarihinde 10 yy. ile 12. yy. arasındaki dönem, İslam'ın Kürt yüzyılları olarak adlandırılmalıdır. Zira İslam'ın merkezi topraklarını Bizanslılara, Ruslara ve son olarak da Haçlılara karşı koruyanlar Kürtlerdi. Çünkü Kafkasya ve Azerbaycan bölgesinde Şeddadi Kürtleri Ruslarla ve Kuzey Mezopotamya coğrafyasında ise Mervani Kürtleri Bizanslılarla mücadele halindeydi.⁶

Büveyhilerden sonra Ortaçağ'ın en önemli Kürt hanedanlığı Eyyubi hanedanlığıdır. Kutsal toprakları Haçlı seferlerinden kurtarmak üzere Kürdistan'dan yola çıkan Eyyubi İmparatorluğunun kurucusu Sultan Selahaddin, Aslan Yürekli Richard'ı yenmiş ve Kürdistan'a ek olarak, Batı Ermenistan, Suriye, Kutsal Topraklar, Arabistan, Mısır, Libya, Doğu Tunus, Kuzeybatı Sudan, Hicaz ve Yemen'i alarak hakimiyet bölgesini genişletmişti. Eyyubilerin çeşitli kolları bu toprakları M.S. 1169'dan 1260'a kadar, Suriye'nin bazı bölgelerini 1342'ye kadar ve Kürdistan'ın kendisini ise 15. yy. a kadar yönetti. Eyyubilerin son kalesi Diyarbekir, bu tarihte (1402) Şii Akkoyunlu Türkmenlere yenildi. Eyyubilerin son başkenti olan Hasankeyf ve oradaki arkeolojik ve mimari zenginlikler Dicle üzerinde kurulan Ilısu Barajı altında kaldı.⁷

Bitlis Kürt Hanlığı hükümdarı Şeref Han'ın 16. Yüzyılda yazdığı Kürt tarihine dair "*Şerefname*" adlı kitapta Hasanveyhi, Büyük ve Küçük Lorlar, Şeddadi, Mervani, Eyyubi gibi yönetimler Ortaçağdaki büyük Kürt devletleri olarak anlatılmakta ve haklarında ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Bu büyük devletler Kürt coğrafyası içinde ve dışında geniş çaplı imar ve inşaa faaliyetinde bulundular. Bu otoriteler çok sayıda kale, han, hamam, yol, köprü, kervansaray, çarşı, cami vs. inşaa ettiği gibi birçok medrese de inşaa ettiler. Bu Kürt devletleri ve akabinde kurulan büyüklü küçüklü bölgesel hükümet ve prenslikler Ortaçağ boyunca Kürtlerde ortak bir kültür ve medeniyet anlayışının inşasında aslı bir rol üstlendiler. İslami dönem ilk Kürt devletleri olan otoritelerden sonra gelen Bitlis, Meyafarkin, Cizre, Müküs, Bazid, Hakkari, Hizan, İmadiye, Erdelan, Soran gibi Kürt hükümet ve beylikleri/Mirlikleri de aynı geleneği devam ettirdiler.⁸

İslami dönemin başından beri yukarıda bahsi geçen bu devletleri kuran Kürt sultanların kurduğu medreseler Kürt toplumu içinde yeni bir inanç, kültür ve medeniyetin altyapısını oluşturdu. Ortaçağ boyunca söz konusu bu temel eğitim kurumlarının kaynaklık ettiği bu öğretisi, Kürtlerde ortak dini bir kimlik olarak Sünni İslam anlayışı içinde Eş'ari ve Şafii mezhepleri paydasında birleştirici bir rol üstlendi. İslami dönemin ilk asırlarındaki büyük Kürt devletleri ve sonrasında merkezi Kürt coğrafyasında kurulan Kürt Prensliklerinin geneli, medreselerin kaynaklık ettiği söz konusu bu ortak dini kimlik üzerinde ortaya çıktı.⁹

3. Orta ve Yeni Çağ Kürt Devlet ve Beylikleri Medreseleri

Kürt medreselerinin serencamını ana hatları ile üç döneme ayırabiliriz. Birinci dönem, büyük Kürt sultanlarının kurduğu medreselerdir ki Kürtlerin Müslümanlığı kabul ettiği ilk altı- yedi asır içinde kurulan Kürt devletleri tarafından inşa edildiler. Bu medreseler ve takip ettikleri öğreti, Kürtlerde ortak dini bir kültür ve kimliğin alt yapısını oluşturdu. Söz konusu bu dini anlayış ve kimlik daha çok Sünni İslam anlayışı içinde itikadi olan Eşari mezhebinin yorumuna dayalı bir yaklaşım ve ameli bir mezhep olan Şafi metodoloji geleneği üzerinde oluşmuştur. Bu dönem medreselerinde ders kitapları daha çok Arapça olmakla beraber Kürt coğrafyalarındaki eğitim Kürtçe ile yapılmıştır.¹⁰

İkinci dönem Kürt medreseleri, Kürt Mirlerinin/prenslerinin daha çok hakim oldukları coğrafyaların başkent şehirlerinde kurdukları medreselerdir.¹¹ Kürt otoritelerin ortaçağ boyunca hakimiyet bölgelerindeki şehirlerde ve özellikle, Bitlis, Meyafarkin, Cizre, Müküs, Bazid, Hakkari, Hizan, İmadiye, Hesenkeyf, Soran, Erdelan gibi bu otoritelere başkentlik yapmış merkezlerde inşa edip finanse ettiği medreseler Kürt diline ait edebi eserlerin ve Kürtçe yazılmış ders kitaplarının ortaya çıkmasında önemli roller üstlendi. Kürtçe, bu dönem medreseleri vasıtasıyla eğitimde, edebiyatta, hukukta/mahkemede, ticarete, sarayda/siyasette kullanılan bir toplumsal iletişim dili haline geldi.

Kürtçe bu ikinci dönem Kürt medreseleri vasıtasıyla toplumsal hayatın her alanında ispat-i vücut ederek bir birçok alanda kendini gösterdi. Böylece Kürtçe bir medeniyet dili olarak işlev gördü. Bu nedenle bu Kürt şehirlerindeki gayrimüslim ve Kürt olmayan Süryani, Ermeni, Yahudi gibi topluluklar da Kürtçeyi doğal olarak günlük iletişim dili olarak kullanmışlardır. Hatta bir kısmı ibadethanelerindeki dini kitap ve dualarını da Kürtçe olarak yazıp okumuşlardır.¹² Bundandır ki bu bölgelerde eski tarihlerden beri Kürtçe şiir ve divanlar kaleme almış ve Kürtçe müzik icra etmiş birçok Süryani, Ermeni yazar ve Dengbêj/ses sanatçısı çıkmıştır.¹³

1850li yıllarda II. Mahmut döneminde Osmanlı yönetimi batının etkisiyle merkezîyetçi politikalar sonucu tarihsel Kürt-Osmanlı ittifakını bozarak yerel Kürt Prensliklerini ortadan kaldırınca temel eğitim kurumları olan bu medreseler sahipsiz kaldı. Başkentlik yapmış bu şehirlerdeki her biri bir üniversite kampus binası ve alanına sahip bu medreseler, mesela Bitlis'teki İhlasiye, Şerefiye Medreseleri, Müküs'teki Mir Hasan-i Veli Medresesi, Cizre'deki Medresa Sor, İmadiye'deki Kubbehane Medresesi, Hakkârî'deki Zeynel Bey Medresesi, Hizandaki Davudiye, Meydan Medreseleri, Bazid'deki Muradiye Medresesi gibi onlarca hatta yüzlerce medrese muattal ve işlevsiz kaldı. Harabeye dönem bu şehirlerdeki aristokrat aileler ve alimler can havliyle köylere kaçtılar.¹⁴

Üçüncü dönem ise bu mirlerin 1850'lerde ortadan kaldırılması sonucu toplumun kendi imkanları ve şeyh/ulema öncülüğünde daha çok köylerde kurduğu Tasavvuf/Şeyh medreseleridir. Bu medreseleri Kürt halkı daha çok kendi şahsi imkanları ile kurarak finanse ettiler. Çünkü bu dönem medreseleri kurumsal destekten ve resmi finansör imkanından mahrum kaldılar. Bu medreseler daha çok köylerde kuruldu.

4. Orta ve Yeni Çağ Kürt Devlet ve Beylikleri Medreselerinin Kürt Dili ve Edebiyatına Katkısı

Orta ve Yeni Çağ Kürt Devlet ve Beylikleri Medreselerinin Kürt dili ve edebiyatına katkısını dört maddede toplayabiliriz.

4.1. Medreselerin Kürtçe Anadilde Eğitimin Kaynağı Olması

Kürt medreselerinde başından beri dersler Kürtçe olarak yapılmıştır. Her ne kadar ilk dönem Kürt devletleri medreselerinde ders kitapları Arapça olsa da derslerin anlatımı ve ders kitaplarının açıklama ve yorumları hep Kürtçe olarak yapılmıştır. Halifeler döneminde, Emevi ve Abbasiler devrinde ve daha sonra Hasanveyhi, Şeddadi, Mervani, Eyyubi, Hamdani, Büveyhi gibi ilk dönem büyük Kürt devletleri döneminde birçok Kürt alimi yetişti. Bu alimler yetiştikleri medreselerden aldıkları ders ve eğitimi kendi dilleri olan Kürtçe ile talebelerine vermeye başladılar. Bu nedenle tarihi eğitim kurumları olan medreseler Kürtlerde anadilde eğitimin tarihi ve önemli bir deneyim ve pratiği olmuştur.¹⁵

Kürt sultanların kurduğu ilk dönem Kürt medreselerinde Kürtçenin eğitim dili olarak bilim alanında kullanıldı ve bilimin aktarılmasında fonksiyon icra etti. Bu uygulama ve deneyim sonraki dönemlerde Kürtçe ders kitaplarının da ortaya çıkmasında önayak olmuştur.

4.2. Medreselerin Klasik Kürt Edebiyatına Ait Eserlerin Ortaya Çıkmasındaki Rolü

Medreselerde ders, ilim, edebiyat ve yazı alanında kullanılmasına bağlı olarak Kürt dili, orta ve yeniçağ boyunca yazılı bir edebiyatı da ortaya çıkarmıştır. Bahsi geçen bu tarihi eğitim kurumların kaynaklık ettiği ve klasik dönem boyunca Kürt coğrafyasında yazılı kültür geleneğine sahip şehirlerin her birinde Kürtçe ilmi ve edebi eser veren onlarca edebiyatçı yetişmiştir.¹⁶ Toplamda yüzlerce ile ifade edilen Kürtçe klasik dönem edebi ürünler olan divan, mecmua, mesnevi, akidename, mevlûname, tevhitname, methiye, münacat, na't, v.s.lerden söz ediyoruz.

İslami dönemin ilk asırlarında Kürtler içinde ortaya çıkmış olan medrese adlı eğitim kurumları dini, sosyal, kültürel, siyasi vs. birçok yönde etki bıraktıkları gibi edebi alanda da önemli fonksiyonlar icra etmişlerdir. Bu kurumların oluşturduğu ilmi ve entelektüel atmosferde şair ve edebiyatçılar yetişti. Bunun sonucunda klasik Kürt edebiyatı ürünleri vücut buldu. Bu dönemde Kürt mir ve hükümdarlarının köşk ve sarayları çevresinde şairler, edipler ortaya çıkıp eserler yazarak mir ve hükümdarlara sundular. Klasik dönem boyunca Baba Tahir-i Üryan, Melayê Ciziri, Şeyh Şemseddin-i Ahlati, Ali-yi Hariri, Ahmed Hani, Wedai, Selimi-yi Hizani, Feqi-yi Teyran, Haris-i Bidlisi, Pertew Beg-i Hakkar Mela Huseyn-i Bateyi, Mesture Mah Şeref Kurdistanî, Xanay Kubadi, Elmas Han Kenduleyi gibi yüzlerce edip ve şair şahsiyet eserler yazdı.

Medreselerin kaynaklık ettiği klasik Kürt edebiyatı ile ilgili değerli çalışmaları bulunan Doç. Dr. M. Zahir Ertekin bu konuda gerçekleştirdiği ve bilimsel bir makale olarak yayınladığı saha araştırmasında, Klasik dönemden günümüze kadar gelebilen 786 Kürtçe klasik eser tespit etmiştir. Ertekin yüzlercesinin de kayıp ve gün yüzüne çıkarılmayı beklemekte olduğunu belirtir.¹⁷ Yine Klasik Kürt edebiyatı uzmanı Prof. Dr. Abdurrahman Adak'ın "Klasik Kürt Edebiyatına Giriş" adlı üniversitelerimiz Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümlerinde ders kitabı olarak okutulan Kürtçe kitabı, yüzü aşkın klasik dönem yazılı eseri ve yazarını içermektedir.¹⁸

Fazla bir yasaklama ile karşılaşmayan Irak, İran, Suriye ve Kafkasya'daki Kürtçe eserleri de nazara aldığımızda Kürtçeye ait binlerce yazılı klasik dönem eserinden söz edebiliriz. Kürt edebiyat tarihçisi Prof. Dr. Maruf Haznedar'ın bu isimdeki eseri sadece sekiz ciltten oluşmaktadır. Bunun dört cildi sadece Klasik Kürt edebiyatına dair yapıtlarla ilgilidir.¹⁹

4.3. Medreselerin Medreselerde Okutulan Kürtçe Ders Kitaplarının Ortaya Çıkmasındaki Rolü

Kürt medreselerinde Kürtçe olarak okutulan ve "kitêbên rêzê /ders kitapları" olarak adlandırılan iki tür ders kitabı vardır: Birincisi, asıl ders kitapları. İkincisi ise yardımcı ders kitaplarıdır. Asıl ders kitapları zorunlu ders kitabı olarak kabul edilir. Ancak yardımcı kitaplar zorunlu değildir. Medreselerin kaynaklık ettiği ve medreselerde ders kitabı olarak okutulan Kürtçe ders kitapları özellikle Kürt coğrafyalarında ders kitabı şeklinde medrese eğitim müfredatında yer almıştır. kullanılmıştır. Bu konudaki bazı kaynaklarda aslı ders kitapları "Ana Müfredat Kitapları" ve yardımcı ders kitapları da "Tali Müfredat Kitapları" olarak adlandırmaktadır.²⁰

Eldeki bilgilere göre Kürtçe yazılan ve Kürt medreselerinde ders kitabı olarak okunan ilk kitap Müküs bölgesi medreselerinde yetişen alim ve edip şahsiyet Ali-yi Teramahî'nin 16. yüzyılın sonlarında yazdığı "*Tesrîfa Kurmancî/Kürtçe Morfoloji*"dır. Teramahî bu çalışmada gramer konularından kelimelerin şekil bilgisi üzerinde durmuş ve Arapça, Farsça ve Kürtçe kelimelerin şekil bilgisi konularını karşılaştırmalı bir biçimde ele alıp yazmıştır. Teramahî'nin bu eseri hem bir manzume olması hem de Kürtçe gramerin bazı konularını ilk defa içermesi bakımından Kürtçe eğitim tarihi açısından son derece önemlidir.²¹

Teramahî'den yüz elli yıl sonra bu kez yine Müküs yöresinden olan Mela Yunus-i Helqetini Kürtçe iki ders kitabını yazmıştır. Kürt medreselerinde ders kitabı olarak okutulan bu iki eserden birinin adı "*Zuruf*" ve diğeri adı ise "*Terkib*"tir. Bu eserler Kürtçe sentaks yani cümle bilgisi konularını içerir. 17. yüzyılda Ahmed-i Hani Kürt medreselerinde ders kitabı olarak okutulması için iki manzum eser yazmıştır. Bunlardan biri Kürtçe-Arapça ve Arapça-Kürtçe bir manzum sözlük olup her pasajın başında medrese öğrencilerine yönelik pedagoji alanına ve eğitim formasyonuna dair Kürtçe tespit ve tavsiyelerin yer aldığı "*Nûbihara Piçukan*", diğeri ise İslam inancının esaslarını konu alan "*Eqîdeya Îmanê*"dir.

Medreselerin eğitim müfredatında yer alan ve 18. yüzyılda Mela Hüseyin-i Bateyi medreselerin ilköğretim dönemine tekabül eden ibtidai devresinde ders kitabı olarak okutulan Kürtçe bir mevlût yazmıştır. Yine 18. yüzyılda Mela Halil-i Siirdi İslam dininin esaslarına ve adab-i muaşerete dair "*Nehcu'l-Enam*" adlı bir Kürtçe kitabı medreselerde ders kitabı olarak okutulmak üzere kaleme almıştır.²²

Klasik dönemden beri Kürt medreselerinde Kürtçe ders kitabı olarak okutulan kitaplar bunlarla sınırlı değildir. Bunları bilebildiğimiz ilk dönem Kürtçe ders kitapları olarak örnek kabilinden zikrettik. Yoksa bunlar dışında örneğin inanç esaslarına dair 50' den fazla Kürtçe akidename, 70'ten fazla Kürtçe *mevlûtname*, 15'ten fazla Kürtçe *Lûgatname* vs. yazılmıştır.²³ Bunların çoğu yine medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş ve halen de okutulmaya devam etmektedir.

4.4. Medreselerin Kürtçede Standart Bir Dilin ve Yazılı bir Kültürün Oluşumundaki Rolü

Klasik dönem yazılı Kürt edebiyatı, bu dönemdeki Müslüman Ortadoğu toplumlarının genel yazılı edebiyatlarının kaynağı konumundaki medrese kurumuna dayanmaktadır. Bu eğitim kurumunun İslami dönemin başında Kürtler içinde oluşup yaygınlaşmasıyla Kürtlerde yazılı bir kültürün oluşmasına önayak oldu. Medreselerin kaynaklık ettiği Kürtçe eğitim pratiği ve Kürtçe edebi eserlerin yazılma deneyimi, Kürtçede standart bir iletişim ve yazı dilinin oluşmasının temel alt yapısını oluşturmuştur.

Medreseler tek başına değil bilakis bir eğitim kurumu olarak Müslüman Kürt toplumu içinde yazılı kültüre kaynaklık eden ümran unsurları rolüne sahip diğer kurumlarla beraber işlev yerine getirmiştir. Çünkü yazı ve yazılı edebiyat, şehirleşme, ticaret, eğitim kurumları gibi ortak “ümran” unsurlarına dayalı olarak ortaya çıkmıştır ve medeniyet tarihinin temelini oluşturmaktadır. Yazılı Kürt edebiyatının oluşum ve gelişim seyrine baktığımızda başta eğitim kurumları olmak üzere, yazı ve yazılı edebiyata kaynaklık eden bütün bu olguları görmek mümkündür.²⁴

Medreselerin altyapısını oluşturduğu klasik Kürt edebiyatı, her şeyden önce bir şehir edebiyatı özelliğini taşır. Bu edebiyat mir/hükümdar sarayları çevresinde ortaya çıkıp gelişme göstermiştir. Bir saray edebiyatıdır ve yazılı bir edebiyattır. Siyasal otoritelerin dönemin şair ve yazarlarını koruma ve onurlandırmalarına karşın, şair ve yazarların da bu otoritelere eserlerini sunup onlara ithaf etmeyi ifade eden patronaj sistemi, söz konusu bu yazılı Kürt edebiyatının oluşum kaynaklarından birini teşkil etmektedir. Çünkü Kürt siyasal otoritelerinin canlı bir ticari, sosyal ve kültürel hayata sahip Kürt şehirlerinde inşa edip köylere kadar yaygınlaştırdığı ve finansörlüğünü yaptığı medreseler bu yazılı kültürü doğurmuştur.²⁵

Orta ve yeniçağ boyunca Hemedan, Dinever, Cizre, Bitlis, Müküs, Erdelan, Bazid, Hizan, Amedî/İmadiye, Hakkâri, Hasankeyf, Meyafarkin/Silvan, Palu, Çemişkezek, Westan, İspayert, Hazro, Egil gibi orta çağda Kürt hükümetlerine başkentlik yapmış şehirlerde Kürtçe merkezli standart bir yazılı kültür ortaya çıkmıştır. Kürtçedeki bu standart iletişim ve yazılı kültür dilini, medreselerin bu alandaki diğer paydaşları olan şehirleşme, ticaret, siyasal istikrar, patronaj sistemi gibi dinamiklere borçluyuz.

Klasik dönem boyunca Kürt toplumunda başat eğitim kurumu olarak işlev gören Kürt medreseleri yazılı Kürt edebiyatına kaynaklık ederek yazılı bir kültürün oluşmasını sağladı. Özellikle Kürtçede dil birliğinin ve standart bir yazı dilinin oluşumunda ve klasik Kürt edebiyatı ürünlerinin ortaya çıkmasında medreseler birinci derecede kaynağıdır. Kürtçe ders kitaplarının ve anadilde eğitimin de tarihsel kaynağı medreselerdir. Kürtçe, medreseler vasıtasıyla eğitimde, edebiyatta, hukukta/mahkemede, ticaretle, sarayda/siyasette kullanılan bir toplumsal iletişim dili haline gelmişti.

5. Sonuç

Kürtler’ in kitleler halinde İslamiyet ile tanışması, İslam’ın ikinci halifesi Hz. Ömer dönemine denk gelmektedir. Bu yeni dinin Kürtlerde oluşturduğu dinamizm ve hareketlilik siyasal, ilmi, edebi vs. atılım ve açılımlarının alt yapısını oluşturdu. İslam’ın bu ilk asırlarında Kürtler, kendi toprakları dışındaki yerlerde kralıklar ve prenslikler şeklinde iktidara geldiler. Kürtlerin çoğunluğu İslamiyet’i kabul ettikten sonra aynı asır içinde üç ayrı devlet kurdular. Şeddadî, Hasanveyhi ve Hamdani adları ile kurdukları bu siyasal

hakimiyetle Kürtler Batı İran'dan Kafkasya'ya kadar etkili olmaya başladılar. Batı İran toprakları ve daha sonra da bereketli hilal denilen Mezopotamya coğrafyası böylece birkaç bağımsız Kürt hanedanlığının hükümlerlik bölgesi haline gelmişti.

İlk Müslüman Kürt devletleri büyük ve geniş bir imar ve inşaa faaliyeti başlattı. Kürt toplumu siyaset, şehirlik, ticaret, askerlik, ilim, edebiyat gibi birçok sahada ilerleme ve deneyimler yaşadı. Bu otoriteler Kürdistan coğrafyasında çok sayıda camii, çeşme, köprü, kale, rasathane, han, hamam, medrese ve hastane inşa etti. Kürtlerin İslam dinini benimsemesi ile başlayan bu ilk Kürt otoriteleri döneminde kurulan ve Kürt toplumunda yaygınlık kazanan medreseler yeni dinin ve bu dine bağlı olarak gelişip yaygınlaşan İslam medeniyetinin teorik öğretisinin üretim mekanları olarak önemli roller üstlendiler. Bunun yanı sıra bu eğitim kurumları Kürtçede standart bir yazı dilinin oluşumunda ve Kürt edebiyatının gelişiminde önemli fonksiyonlar icra etti.

Kürt otoriteleri tarafından kurulan, Kürt medreseleri olarak literature geçen ve temel eğitim kurumları olarak işlev gören bu medreseler Kürtlerde siyasal, ilmi ve edebi gelişim ve atılımın temel dayanaklarından biri olmuştur. Ortaçağ boyunca Kürt toplumu için temel eğitim kurumu işlevi gören medreseler, Kürtlerde siyasal iktidarı temin eden, inançsal, kültürel ve dilsel birliği sağlayan dinamiklerin başında gelir. Bu eğitim kurumlarının dayandığı öğreti, Kürtlerde ortak dini bir kimlik olarak Sünni İslam anlayışı içinde Eş'ari ve Şafii mezhepleri paydasında birleştirici bir rol üstlendi.

Orta ve yakınçağ Kürt devlet ve beylikleri medreseleri Kürtlerde yazılı bir kültürün alt yapısını oluşturmada başat bir rol oynadığı gibi klasik Kürt edebiyatına dair eserlerin de ortaya çıkmasında birinci derecede kaynaktır. Söz konusu bu Kürt otoritelerinin Kürt coğrafyasında şehirlerden köylere kadar inşa edilip yaygınlaştırdığı ve finansörlüğünü yaptığı bu eğitim kurumları Kürtçede anadilde eğitimin de tarihsel tecrübe ve pratiğini oluşturmaktadır. Asırlar önce Kürtçede ders kitaplarının ortaya çıkmasına da kaynaklık eden Kürt medreseleri Kürtçenin bir medeniyet dili olarak komşu diller ve edebiyatlarla başarılı ve başa baş bir rekabet gücüne sahip olmasının da temel dinamiklerinden biri oluşturmaktadır.

Kürt dili ve edebiyatı alanında bu kadar hayati ve tarihi rol üstlenmiş olan medreseler günümüze doğru geldikçe, bu kadim eğitim kurumlarının kendilerini yenileyememeleri, Kürt ve Kürtçe karşıtı otoritelerin baskı ve yasaklanmalar nedeniyle, medrese sayısı, eğitim kalitesi ve ders çeşitliği azalma göstermiştir.

Tarihi eğitim kurumlarımız olan medreseler dil ve edebiyatımıza yönelik olarak söz konusu bu katkılarının yanı sıra, eğitim metotları, müfredatları, sistematığı, öğrenci-hoca ilişkisi vb. birçok yönden bugünkü eğitim sistemimiz için oldukça önemli tecrübe ve verilerle dolu bir laboratuvar hükmündedir. Bu muazzam tarihsel deneyimin etki ve katkılarını araştırmak ve bu mirastan yararlanmak önemli olduğu gibi, bu eğitim pratiğini yenileyip güncelleyerek daha verimli kılma yol ve yöntemlerini aramak da büyük bir görev olarak ilim dünyasının önünde durmaktadır.

Kaynakça

Abdurrahman Adak, Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk, Weşanên Nûbihar, İstanbul 2013.

Abdurrahman Adak, "Tarîxa Perwerdeya bi Kurdî di Medreseyên Kurdan de", Kovara DENG, hêjmar: 99, r. 25.

Selîmiyê Hîzanî, Mesnewiya Yûsuf û Zuleyxa, Weşanxaneyê Nûbihar, Stenbol 2013.

Ahmet Özer, Beş Büyük Tarihi Kavşakta Kürtler ve Türkler, Hemen Kitap Yayınları, İstanbul 2010.

Bedrettin Bağusuy, Selahaddin-i Eyyubi Devrinde İlmi Faaliyetler, Hivda İletişim Yayınları, İstanbul- 2009.

Bernard Lewis, The Arabs in History, Oxford Universty Press, Oxford 1993.

Gülîstan Çoban Eminoğlu-Nevzat Eminoğlu, <http://kurdarastirmalari.com/yazi-detay-bulan-k-ta-dengb-jlik-edebiyat-ve-temsalcileri-94>, erişim tarihi: 20. 01. 2023.

Heme Kerîm Hewramî, Mêjûy Perwerde û Xwêndin Le Hucrekanî Kurdistanê, Çapxaney Wezareti Roşinbîrî, Hewlêr 2008.

İbni Haldun, Mukaddime, Dergah Yayınları, İstanbul 1991.

Kadri Yıldırım, Kürt Medreseleri ve Alimleri, Avesta Yayınları, İstanbul 2017.

Kendal Nezan, “Kürt Dilini Tanıyalım Kürt Enstitüsü”, r. 7. www.kurtenstitusu.com , (dîroka xwegihînê: 06.02. 2014)

M. Halil Çiçek, Şark Medreselerinin Serencamı, Weşanên Beyan, Stenbol 2009.

M. Zahir Ertekin, “Bazı Modern Kürt Aydınlarının İslam eleştirilerine Reddiye”, Uluslararası Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı Sempozyumu, Muş Alparslan Üniversitesi, Sempozyum Bildirileri, Muş 2017, s. 138.

M. Zahir Ertekin, “Di Edebiyata Me De Mewlûd û Danberheva Mewlûdên Pêşîn ên Kurdî û Tirkî”, Uluslararası Kürdoloji Konferansı, Hakkari Üniversitesi 2011, s. 153.

Maruf Xaznedar, Mêjuwê Edebî Kurd, Aras Basım, Hewlêr 2010.

Martin Van Bruinessen, “Endonezya’da Kürt Uleması ve Endonezyalı Öğrenciler”, (İngilizceden Çeviri: Osman Tunç) Bilgi ve Hikmet Dergi, Sonbahar 1995, Sayı: 12, s. 158.

Mela Elaeddînê Kopî, Diwana Rezê Jîyanê, Weşanên Nûbihar, Stenbol 2013

Melayê Cizîrî, Dîwan, (Kürtçeden Çeviri: Osman Tunç), Weşanên Nûbihar, Stenbol 2012.

Mela Mehmûdê Bazîdî, “Muqeddîma Îlmê Serf û Be’dê Usûlê Lazîmeyê Te’lîmiyye bi Zîmanê Kurmancî”, Camî’eya Rîsaleyan û Hikayetan bi Zîmanê Kurmancî, Amd. Ziya Avcı, Lis, St. 2010, r. 18

Mehrdad Îzady, Bir El Kitabî Kürtler, (Werger. C. Atila), Weşanxaneyê Doz (Çapa 4), İstanbul 2022.

Muhammed Emin Zekî Beg, Kürtler ve Kürdistan Tarihi, Weşanên Nûbihar, Stenbol 2012.

Müfid Yüksel, Kürdistan’da Değişim Süreci, Sor Yayıncılık, İstanbul 1995.

Nevzat Keleş, Mimar Sinan Güzel sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Şeddadiler (951-1199)

Nevzat Keleş, Şeddadiler: Ortaçağ'da Bir Kürt Hanedanı, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2014.

Nevzat Eminoğlu, “Medreseyên Kurdan Ji Destpêkê Heta Îro”, Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Degisi, 3. Cilt, 2. Sayı, Aralık 2015, r. 210.

Şakir Gözütok, “Medreselerin Ortaya Çıkışı ve İlk Medreseler”, Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler, Cild: 1, Zanîngeha Mûş Alparslanê, Mûş 2013.

Şerefxanê Bidlîsî, Şerefname Dîroka Kurd, Weşanên Deng, Stenbol 2010.

Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, Weşanên Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Ankara 1989.

Zeynelabidîn Zinar, Medresa Kurdî-Xwendina Medresê, Weşanên Pencînar, Stocholm 1993.

Dipnot:

- ¹ Bedrettin Bağusuy, Selahaddin-i Eyyubi Devrinde İlmî Faaliyetler, Hivda İletişim Yayınları, İstanbul- 2009.
- ² Şakir Gözütok, “Medreselerin Ortaya Çıkışı ve İlk Medreseler”, Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler, Cild: 1, Zanîngeha Mûş Alparslanê, Mûş 2013, r. 200
- ³ Bernard Lewis, The Arabs in History, Oxford Universty Press, Oxford 1993. s. 69.
- ⁴ Muhammed Emin Zekî Beg, Kürtler ve Kürdistan Tarihi, Weşanên Nûbihar, Stenbol 2012, s.165.
- ⁵ M. Halil Çiçek, Şark Medreselerinin Serencamı, Weşanên Beyan, Stenbol 2009, s. 78.
- ⁶ Nevzat Keleş, Mimar Sinan Güzel sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Şeddadiler (951-1199), s. 156; Nevzat Keleş, Şeddadiler: Ortaçağ'da Bir Kürt Hanedanı” Bilge Kültür Sanat Yayınları, Doktora Tezi, İstanbul 2014, s. 145.
- ⁷ Mihrdad Izady, Bir El Kitabı Kürtler, Doz Yayınları, İstanbul 2004, s. 97.
- ⁸ Şeref Han Bitlisî, Şerefname Kût Tarihi, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2020, s. 32.
- ⁹ Bitlisî, a.g.e., s. 32.
- ¹⁰ Zeynelabidîn Zinar, Medresa Kurdî-Xwendina Medresê, Weşanên Pencînar, Stocholm 1993. s. 89.
- ¹¹ Kadri Yıldırım, Kürt Medreseleri ve Alimleri, Avesta Yayınları, İstanbul 2017, s.78
- ¹² Abdurrahman Adak, Destpêka Edebiyata Kurdî, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2015, s. 178.
- ¹³ Gülistan Çoban Eminoğlu-Nevzat Eminoğlu, <http://kurdarastirmalari.com/yazi-detay-bulan-k-ta-dengb-jlik-edebiyat-ve-temsalcileri-94>, erişim tarihi: 20. 01. 2023.
- ¹⁴ Nevzat Eminoğlu, Hizan Beyliği Dönemine Genel Bir Bakış: İlim ve Edebiyat, Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi, s. 78.
- ¹⁵ Müfid Yüksel, Kürdistan'da Değişim Süreci, Sor Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 75.
- ¹⁶ Heme Kerîm Hewramî, Mêjûy Perwerde û Xwêndin Le Hucrekani Kurdistanda, Çapxaney Wezareti Roşinbîrî, Hewlêr 2008, s. 79.
- ¹⁷ 15] M. Zahir Ertekin, “Bazı Modern Kürt Aydınlarının İslam eleştirilerine Reddiye”, Uluslararası Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı Sempozyumu, Muş Alparslan Üniversitesi, Sempozyum Bildirileri, Muş 2017, s. 138
- ¹⁸ Adak, a.g.e., s. 84.
- ¹⁹ Maruf Xaznedar, Mêjuwê Edebî Kurd, Aras Basım, Hewlêr 2010, s. 132.
- ²⁰ Abdurrahman Adak, “Tarîxa Perwerdeya bi Kurdî di Medreseyên Kurdan de”, Kovara DENG, Hêjmar: 99, s. 25.
- ²¹ Zeynelabidîn Zinar, a.g.e., 93.
- ²² Adak, a.g.m., s. 105.
- ²³ M. Zahir Ertekin, “Di Edebiyata Me De Mewlûd û Danberheva Mewlûden Pêşîn ên Kurdî û Tirkî”, Uluslararası Kürdoloji Konferansı, Hakkari Üniversitesi 2011, s. 153.
- ²⁴ İbni Haldun, Mukaddime, Dergah Yayınları, İstanbul 1991, c. 2, s.967.
- ²⁵ Zülkif Ergün, Bajar-Edebiyat û Cizîra Botan, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2015, s. 50.

Contribution of Middle and New Age Kurdish State and Principalities Madrasahs to Kurdish Language and Literature

ABSTRACT :

At the emergence of the religion of Islam in the seventh century AD, the Kurds and their geography were stuck between the Persian and Byzantine Empires and were an area of contention. Starting from the middle of the 7th century, the Kurds began to experience a radical social change and dynamism with their acceptance of Islam. Thanks to the energy and social mobility and change stemming from this new belief and religion, the Kurds became active and active in general against their Christian neighbors, Greeks, Assyrians and Armenians, to whom they had been mostly passive, stagnant and passive. The new spirit and activity brought about by this change are political, economic, administrative, scientific, literary, etc. in Kurdish society. breakthrough in many ways. Thus, the Kurdish population and influence increased in their geography. The Kurds began to be influential outside the geography they were in. The Kurds came to power in the form of kingdoms and principalities in places outside their own lands. So much so that shortly after the Kurds became Muslims, they established three separate states in the same century. With this political domination they established under the names Shaddadi, Hasanveyhi and Hamdani, the Kurds began to be influential from Western Iran to the Caucasus. The lands of Western Iran and the geography of Mesopotamia, which was later called the fertile crescent, thus became the domain of several independent Kurdish dynasties. The period between the 10th and 12th centuries in the political history of the central lands of Islam deserves to be called the Kurdish centuries of Islam. For it was the Kurds who defended the central lands of Islam against the Byzantines, the Russians, and finally the Crusaders. A large and extensive reconstruction and construction activity was initiated by these Kurdish administrations. Developments and experiences were gained in many fields such as administration, bureaucracy, urbanism, trade, military service, science and literature among the Kurds. During this period, Kurdish governments built many mosques, fountains, bridges, castles, observatories, inns, Turkish baths, madrasahs and hospitals in the geography of Kurdistan. The madrasahs, which were established in the period of the first Kurdish authorities, which started with the adoption of the Islamic religion by the Kurds and became widespread in the Kurdish society, played an important role as the production sites of the new religion and the theoretical teaching of the Islamic civilization that developed and became widespread depending on this religion. In addition, these educational institutions played an important role in the formation of a standard written language in Kurdish and in the development of Kurdish literature. These madrasahs, which were established by the Kurdish authorities, referred to as Kurdish madrasahs and functioned as basic educational institutions, have been one of the main pillars of political, scientific and literary development and breakthrough in the Kurds. Madrasahs, which served as the basic educational institution for the Kurdish society during the Middle Ages, are at the forefront of the dynamics that ensure political power and religious, cultural and linguistic unity in Kurds. The doctrine on which these educational institutions are based played a

unifying role in the denominator of Ash'ari and Shafi'i sects within the understanding of Sunni Islam as a common religious identity among the Kurds. Our aim in this study is to investigate the contribution of the madrasahs, which were built and spread in the Kurdish states and principalities established in the middle and new ages, to the Kurdish language and literature. In this context, in our study, the adventure of the emergence of Kurdish madrasahs, the stages and periods of madrasahs, the influence and contribution of madrasahs to the Kurdish language and literature will be discussed in detail. Although this issue is very important in terms of Kurdish history, identity and language, it has not been adequately and deservedly researched. This makes our study even more important.

Keywords: *Islam, Kurdish States, Madrasahs, Kurdish, Kurdish Literature*

Rola Medreseyên Dewlet û Mîrekiyên Kurd ên Çerxa Navîn û Nû Di Ziman û Call Literature as Kurdî

KURTE:

Bi derketina dînê Îslamê di sed sala heftemîn a zayînê de Kurd û erdnîgariya wan di navbera Împeratoriya Faris û Bîzansê de asê mabûn û bûn qada nîqaşê. Ji nîveka sed sala VIIan pê ve, Kurd bi qebûlkirina Îslamê re dest bi guherîn û dînamîzmeke radîkal a civakî kirin. Bi saya enerjî û liv û tevgera civakî û guherîna ku ji vê bawerî û ola nû derketî, Kurd bi giştî li hember cîranên xwe yên Xiristiyan, Yewnanî, Asûrî û Ermenî, yên ku bi piranî pasîf, sekinî û pasîf bûn, çalak û çalak bûn. Ruh û çalakiya nû ya ku vê guherînê pêk tîne di civaka Kurd de siyasî, aborî, îdarî, zanistî, edebî û hwd. di gelek awayan de serkeftin. Bi vî awayî nifûs û bandora kurdan li erdnîgariya wan zêde bû. Kurd li derveyî erdnîgariya ku lê bûn, dest bi bandor kirin. Kurd li cihên dervayî axa xwe bi şêklê mîrektî û mîrekiyan hatin ser hukim. Ji ber ku bi demeke kurt piştî ku kurd bûn misilman, di heman sedsalê de sê dewletên cuda ava kirin. Bi vê serdestiya siyasî ya ku bi navên Şedadî, Hesenvayî û Hemdanî ava kirin, Kurdan ji Rojavayê Îranê heta Kafkasyayê bi bandor bûn. Erdên rojavayê Îranê û erdnîgariya Mezopotamya ku paşê jê re heyva bi bereket hat gotin, bi vî awayî bû warê çend xanedanên kurdên serbixwe. Serdema di navbera sedsalên 10-12-an de di dîroka siyasî ya welatên navendî yên îslamê de hêja ye ku jê re sedsalên îslamî yên kurdî bê binavkirin. Ji ber ku li hemberî Bîzansiyan, Rûsan û di dawiyê de jî li hemberî xaçparêzan, axa navendî ya Îslamê parastîye Kurdan. Ji aliyê van rêveberiyên kurd ve xebateke ji nû ve avakirin û avakirinê ya mezin û berfireh hat destpêkirin. Di nav kurdan de di gelek waran de weke rêveberî, burokrasî, bajarvanî, bazirganî, leşkerî, zanist û wêjeyê pêşketin û ezmûn hatin bidestxistin. Di vê serdemê de hukûmetên kurdan li erdnîgariya Kurdistanê gelek mizgeft, kanî, pir, qesr, çavdêrxane, xan, hemam, medrese û nexweşxane çêkirine. Medreseyên ku di serdema desthilatdariya yekemîn a kurdan de, ku bi pejirandina dînê îslamê ji aliyê kurdan ve dest pê kir û di nav civaka kurd de belav bû, hatin avakirin, weke cihên hilberîna ola nû û teorîk roleke girîng lîstin. hînkirina şaristaniya Îslamê ku li gor vê olê pêşketiye û belav bûye. Her wiha van saziyên perwerdehiyê di avakirina zimanekî nivîskî yê standard bi kurdî û di pêşxistina edebiyata kurdî de roleke girîng lîstin. Ev medreseyên ku ji aliyê desthilatdarên kurd ve hatin

avakirin, weke medreseyên kurdan hatin binavkirin û weke saziyên perwerdehiyê yê bingehîn xebitîn, di nav kurdan de yek ji stûnên sereke yê pêşketin û pêşketina siyasî, zanistî û edebî bûn. Medreseyên ku di serdema navîn de weke saziya perwerdehiya bingehîn a civaka Kurd bûn, di refên herî pêş de ne ku hêza siyasî û yekitiya olî, çandî û zimanî di Kurdan de misoger dike. Doktrîna ku ev saziyên perwerdehiyê li ser ava bûne, di nav têgihîştina Îslama Sunî de wekî nasnameyeke olî ya hevpar a di nav Kurdan de, di navbeyna mezhebên Eş'erî û Şafiî de rolek yekgirtî lîst. Armanca me ji vê lêkolînê ew e ku em li ser tevkariya medreseyên ku di nav dewlet û mîrekiyên kurdan ên di serdema navîn û nû de ava bûne û di serdema navîn û nû de hatine avakirin û belav bûne, li ziman û edebiyata kurdî lêkolîn bikin. Di vê çarçoveyê de wê di lêkolîna me de serpêhatiya derketina medreseyên kurdî, qonax û serdemên medreseyan, bandor û tevkariya medreseyan a li ser ziman û edebiyata kurdî bi berfirehî bê nîqaşkirin. Her çiqas ev mijar ji aliyê dîrok, nasname û zimanê kurdî ve pir girîng be jî, lê bi têra xwe û hêjayî lêkolînan nehatiye kirin. Ev lêkolîna me hîn girîngtir dike.

Peyvên Sereke: *Îslam, Dewletên Kurdî, Medrese, Kurdî, Wêjeya Kurdî*